

Futaky István, Nyelvtörténeti vizsgálatok a kárpát-medencei avar—magyar kapcsolatok kérdéséhez

Mongol és mandzsu-tunguz elemek nyelvünkben.
 Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2001. 146 lap

Mint Batu kán pesti rokona és a mandzsu-tunguz nyelveknek is tisztelője, nagy érdeklődéssel vettem kézbe Futaky tanár úr csábító című magyar őstörténeti, belső-ázsiai művelődéstörténeti s legfőképp szótörténeti, szófejtési munkáját, mely félszáz, eddig bizonytalan vagy ismeretlen eredetűnek tartott magyar szónak ígér tunguz vagy mongol, néhány esetben pedig végső soron kínai eredetet finnugor nyelvtudományon csiszolt, összehasonlító-történeti módszerű tanulmányai alapján. Az osztják nyelv tunguz elemei révén jutott az altaji nyelvközösség legkeletibb, de még javarészt szárazföldi (a Jeniszejtől Szahalinig kiterjedt) mandzsu-tunguz családjához, s talált benne magyarral összecsengő szavakra. A tetemes térbeli s történeti távolságot meg az egyeztetett szók kis csapatának jelentésbeli szórtságát áthidalandó, a feltett kapcsolat mögött a kárpát-medencei avarság feltehetően altaji nyelveinek hatását látja, a feltárt avar sírok mongolid koponyáihoz rendelve nemcsak mongol, hanem tunguz nyelvet is. Többemeletes feltevással van dolgunk, mely itt módszeres kutatással társul, nem úgy, mint a nyelveírásban ragyogó, de az összehasonlításban zabolátlan, messzikedvű Szentkatolnai Bálint Gábor esetében. Ám akár az ázsiai (kínaiul zsuansuan/zsouzsán), akár a pannóniai avarok nyelvéről ma sem tudunk sokkal többet (majdnem semmit), mint jeles eleink, bár LIGETI LAJOS számára sem volt idegen a feltevés, hogy egy részük törökös, másuk mongolos nyelvet beszélhetett. Az sem lehetetlen, hogy a magyarnak némely régebbi török, részben mongollal, sőt mandzsu-tunguzzal is közös eleme az ideérkezett magyarságba olvadó, még el nem szlávósodott pannóniai avarok nyelvéből ered. A „mongolos” szavaink kérdése régi (és néhai Ligeti tanár úr kemény s nagyrészt helytálló ítélete ellenére sem egészen lezárt kérdés, pl. ami *kebel* szavunkat és mongol *kebeli/kegeli* — mai halha *xewel* 'has; anyaméh' és *xeel* 'magzat' —, valamint mandzsu *xefeli* 'has' társát illeti), az avar háterű tunguz feltevés azonban új. (Nem helyi, hanem általánosabb és ezért igen régi finnugor és mandzsu-tunguz kapcsolatra utal *egér* szavunk rokonsága.)

A javasolt szófejtések számos kérdést nyitnak. Kicsit igazságtalan, de e szűk helyt nehéz mást tenni, mint e kérdéseket faggatni.

A *beze* és *bezeg* forrásául idézett halha mongol *bidz*, burját, kalmük s egyéb rokonai (pl. ordosz *biiji*, *biijee*) mondatzáró toldalékszó, mely valószínűséget jelöl; önállóan, kötőszóként sosem használatos, újmongol kori összevonás a régi *büi* jelen-jövőidejű állítmányi igealakból és a *je* 'bizony, bizonyára; igen' szóból, ahogy a régebbi mongolban szerepel, és sem jelentése, mondatnani szerepe, sem régi alakja (*büi je*) miatt nem lehet a magyar ellentétes kötőszó rokona vagy őse.

A *bíz*-tő és a mongol *bisire*- ~ *büsire*- összekapcsolásának akadályai közül a kisebbik, hogy e szók eltérő hangrendűek (RAMSTEDT nem irodalmi kalmük, hanem kikövetkeztetett régi mongol *bisire*- és *bisara*- alakjai közül az utóbbi csak akkor valószínűsíthető, ha a *bisire*- 'bízik, hisz' igét rokonítjuk a veláris hangrendű *bisil*- 'elmélyül (valamiben)', *bisilja*- 'elmélyülten szemlélődik, buzgón elmélkedik' igével; mindkettő a régi török *bis*- 'fő; ér(lelő)dik; tökéletesedik' és *bisrun*-

'elmelkedik, gyakorol' rokona. A nagyobbik akadály, hogy a *bisire-* tő *-re-* szótagját nem tudjuk biztonsággal leválasztani: ez csak hangzásában azonos a szerző idézte célhatározói igenév képzőjével, mely nem lehet igető. Egy másik, főképp minőségnévből vagy igekötőből nem átható igét képző *-re-*hez meg nincs megfelelő alapszó. És fel kellene tennünk, hogy a szóbelseji *-s-* zöngésedet.

A *deber* mongol eredeztetése útjában áll, hogy a mongol *debüre* nem hordócska, hanem csőrös edény, ahogy BÁLINT mondja: csücsörkés. KOWALEWSKI idézte tibeti megfelelői *gar-bu shurma* 'edény fémről vagy fából, kifolyó csővel' és *tib-rel* 'réz teáskanna'. SZECSENC SOGTU gyökszótára (1988.) szerint a *debül-* és *debüre-* 'forr, buzog' igepárral közös eredetű, de ezt bizonyítani illene (névszó-ige?). KOWALEWSKI *debüregü* 'fazék, üst' szavának mai alakját nem ismerem, tibeti párja *dong-po*, DAS szerint cső- vagy hengeralakú edény. A *debüre* mai, kétszótagú alakjai másodlagosak, késeiek.

Még nehezebb a régiségben viadalt és védelmet is jelentő *diadalom* esete. A rokonított mongol tövek, *dayin* 'ellenség', később 'háború' (ebből *dayila-* 'ellenségeskedik, háborúskodik') és a *deyl-* '(le)győz; megbirkózik valamivel' igéből elvont *deyi-* összetartozása kétes. A *dayin* a mongolnak legrégebb törökös szói közé tartozik, amit már RAMSTEDT is tudott (igaz, kalmük szótárában kalandos kínai múltat is álmodott neki, s ezt tette CINCUS másképp igen érdemes „Srvanitel'nyj slovar”-ja is a szolon *da!* címszóban, 1: 190b). A XIII. században még kétszótagú hangsorból összevonódott, kettős vagy hosszú magánhangzós mai alakjai (mint a *deyl-* igéé is) késeiek. PALLAS XVIII. századi kalmük *Daidlagán* szava = XX. századi kalmük *däaldlγn* 'háborúskodás, hadviselés' < *dayi-la-ldu-lγn*, a névszó *-n* nélküli töve + igeképző + kölcsönösséget jelölő igeképző + cselekvést jelölő névszói képző (hogy iskolai nyelvtanokkal gonoszkodjam: ez olyan cselekvést jelentő szó, mely nem ige). Sem a mongol *dayi(n)*, sem a belőle való mandzsu *dayin* nem nomenverbum. Kár, hogy *viadal* szavunk *vi-* töve is ismeretlen eredetű.

A magyar *gangos*-hoz idézett mongol szók kéttagú hangfestő tövűek, nemigen jöhetnek számításba, még a halha *gangan* 'jól öltözött; piperkőc' sincs túl közel jelentésben a 'kevély járású' -t jelentő magyar szóhoz. Gängig?

Gárgyul igenket sem könnyű összehoronálni egy a XIII. században még jórészt háromtagú és nem 'bárgyú', hanem 'veszett, örült, féktelen' jelentésű mongol *γalγayū* szóval, melynek *γalγa-* tövében nincs hosszúság.

A *gyenge* szóhoz rendelt kalmük igék ismét hangfestők, kéttagú tövűk, *gengge-* önállóan nem él, igéjük jelentése 'álmos, levert (állapotban van)'; a mongol *kenggeyi-* 'szikár, kiszáradt (állapotban van)' ige egy másik hangfestő tő származéka, a mandzsu *genggen* 'gyenge, nőies; gyengéd, lágy' belőlük aligha származhat.

Az *üld(öz)-* és a vele egy jelentésű mongol *ülde-* egyeztetésének akadályja, hogy a közép-mongol szó *h-* kezdetű. Ugyanez egyik baja az *üstök* mongol eredeztetésének: *üsün*, közép-mong. *hüsiin* 'haj, szőr; prém', vö. daur *xus*, monguor *fudzu*. A másik, hogy e tő a XIII. században még kétszótagú. A harmadik, hogy a *-tU* képző akkor (még társhatározó-rag szerep nélkül) hímnemű lényre, a *-tAi* nőneműre vonatkozott, amely különbség az új-mongol nyelvekből eltűnt. A negyedik, hogy az *üsütü* szónak 'üstök, hajviselet' jelentése nem ismert, az ötödik, hogy *s* hangja nem változik *š-*-é.

A magyar *beteg* és a tunguz (az evenki viljuji és a több távol-keleti nyelvjárásában, az even több középső és keleti nyelvjárásában) *buteek* 'beteges, gyenge egészségu, gyengélkedő' (töve *bu-* 'meghal'; vö. evenki *butii-* 'meghal', *bumu-* 'megbetegszik' > *bumuk* 'betegség') összekötésének hangtani nehézsége, hogy a magyar szó első szótagja nyílt *e-*s a feltett régibb tunguz **böteki* ajakkerekített hangjával szemben. A zöngés szóvéghöz annyit, hogy az idézett *kalpag*, *köpönyeg* és *tőzeg* nem a csuvasos jellegű, hanem más régibb török szavaink közé tartozik.

A magyar *bukik* veláris, a köves-tunguzokai evenki *buk-* 'ráveti magát (állat, valakire)' s a vele rokon *buktuw-* 'megcsúszik és elesik' stb. palatális hangrendű.

A *csatak* szavunkkal egyeztetett evenki *čaataa* stb. és negidál *čaata* jelentésköre eléggé széles: az evenki nyelvjárásokban nem egyszerűen 'sár', hanem 'folyóparti sár/iszap', 'agyagpala',

'kőszén', 'eleven szén', a negidálban pedig 'egybeégett hamu'. Az oljokmai evenki *čaate* 'szén' alak arra utal, hogy az első magánhangzó hosszúságát komolyan kell vennünk (ilyen után a köv. szótagban rövid *a* helyett középső képzésű *e* jelenik meg).

A *csupa* javasolt mandzsú-tunguz megfelelőinek töve, az inkább határozószó *čup/čop/tup* jelentése a 38. lapon idézett CINCIUS, SravnSlov. 2: 415b szerint 'teljesen, végleg, egyáltalán, mindig', a legkeletibb, szahalini evenkiben *čup oo-* 'teljesen eltűnik, semmivé válik' (*oo-* 'lesz'), csupán származékai közt van 'teljes, egész', 'mind' és 'mind egyszerre' jelentésű, pl. even *čuptere*, negidál *čupal/čopal*, orocs *čupai*, *čupaali*, *čupaali*, olcsa *čufal* stb., nanaj *čopal* stb. (Az ott említett jakut *čip* fokozó prefixumhoz nincs köze, mert ez csak *č* kezdetű szók elé járul, a részismétlés esete.) Az idézett *gudal* 'magasan' szóban az orocs és ude megrövidült *-li* prolatívus ragja van. Vö. még: nyugatibb evenki *upkat/upkač*, *opkat*, *upkal* 'mind; egész; teljes', negidál *opkal* 'mindnyájan', ude *ufal* stb. 'mind' (SravnSlov. 2: 281).

A *dédel* (és régiebb *gedél*) 'csalogat; becéz' igéhez idézett negidál *deedelu-* 'szeret, dédelget, óv' és délebbi társai mellé (CINCIUS, SravnSlov. 1: 230b) a jelentés árnyalására jöjjön itt néhány nanaj adat ONENKO szótárából (Nanai-loča xesenkuni, 166): *deedu* 'szeretett lánygyermek; szép, szeretett, jó leány vagy asszony' és ebből *deedule-* 'dédelget, szeret, gyengéden bánik valakivel, imád'; CINCIUSnál 'szeret, dédelget, óv, tisztel'. Ha összefügg a mongol *degedüle-/degedle-*, mai *deedle-* 'tisztel, becsül' igével (< *degedü*, mai *deed*, 'felső; jó, kiváló' ennek tövéhez l. török *yeg*), akkor a nanai alak a régiebb.

Az eléggé változatos jelentésű *eger* 'sóvárog' és *egercsél* 'lót-fut' igepárt összekötni egy tunguz vadászati műszóval merész vállalkozás akkor is, ha az evenki *egel-* 'körülfog' igének s társainak mongol megfelelőit is kerítünk, l. közép-mong. *e'ere-* 'körülvesz', mong. *egere-* 'állhatatosan kér; remél; erősen vágyakozik' (nem azonos a 'forogat, csavar; fon; összekuszál' jelentésű *egere-* szóval).

A magyar *eszten* 'mostantól számított' és a mandzsú stb. *esi* 'most' esetében kérdés, hogy az utóbbi *i* hangjának gyakori hosszúsága milyen régi. Ha „ősi”, akkor nem tűnhet el. Különben a tunguz szó feltehetőn a közelre mutató *e-* névmási többl. való, mint ahogy biztosan a mongol *edüü* és *edüge*.

A tyúkféle vagy -fajta *gór* és az igei *gór* 'szór' itt az evenki s egyéb tunguz *goor* 'vedlő madár' és *goor-* 'vedlik' nomenverbumban talál egymásra, jó szótörténeti megfigyelések kíséretében. A javasolt kapcsolat nehézsége, hogy a kopasznyakú tyúk kopaszsága nem vedlésből ered, s hogy a vedlés és szétszórás közt elég nagy a jelentésbeli szórás.

A *gyep* és *gyepű* szót kétséges a mandzsú-tunguz *jip*-ből eredeztetni, mert ez határozószó ('szorosan'), csak a létigenévvvel lehet jelzői vagy állítmányi szerepű. Igaz, származékai háló, szövétt és más, tömegszerű anyag sűrűségét, szemöldök összehúzását, fogak összeszorítását, ajtó szoros csukását, rés elzárását jelölik. A mandzsú *jibin* 'sűrű(ség), gyakori(ság)'.

A *hajdan* biztosan nem a nanaj *xaali-da* és társai (pl. az evenki *alii-da*) rokona, mert ezek összetett alakok: az első rész 'mikor/amikor', a második 'is' jelentésű, tagadással 'mikor-is-nem', azaz 'semmikor, sosem'. A *da* módosítószó, s ezen a kötőjel elhagyása sem változtat. A tagadó névmást szintén nem ismerő mongol is így szerkeszt: pl. *ken ber ügei* 'ki-is nincs', azaz 'senki sincs' stb.

A *hamar* szavunkhoz kapcsolt tunguz szók, evenki *ama*, *amar*, *amaya*, *gamakaan*, *kaman'a*, *kamaŋa* stb. 'gyorsan, rögtön, hamarost', *gamar* 'gyakran; gyors', *amakiikan* 'nemsokára', szolon *amarii* 'sietve' egymással való kapcsolata, alaktana (a kicsinyítő és nagyító képzőket kivéve) nem teljesen világos. A számos változat közül egy sem kezdődik réshanggal.

Az *új* és evenki *iye*, negidál *iyye* 'szarv; szaru' (nanaj *xuyii*, mandzsú *weyix* < *uyix*, dzsürcsi *uyix*) egyeztetésének egyik akadályja, hogy a mandzsú-tunguz szóknak nincs 'új' jelentése. Az *új* neve már a dzsürcsiben is *beri*. S itt nem segít a visszacsapó ijról szóló, magvas történeti fejtegetés.

A Halotti Beszéd *isa* szavához javasolt tunguz *iče-* 'lát' palatális hangrendű, s épp a man-

dzsuban, az egyetlen tunguz nyelvben, amelyben az igető felszólítást jelöl, ez az ige nincs meg. Helyette a *tuwa-* tő van, ez viszont a többi tunguz nyelvből hiányzik, de egyik felszólító alakjának sincs 'lám' vagy 'bizony' jelentése. Különbösen a pusztai igetövek felszólító módú használata a mandzsuban mongol hatás eredménye lehet.

Az *ítél* igével rokonított evenki névszó, *iti* 'szokás, megszokás, hagyomány, törvény, rend; eset' (orocs *itii*, even és negidál *itka*) és igéje, *iti-* 'elrendez, alkot, megcsinál' stb. veláris hangrendű, mint a belőle képzett *itilaa-* 'elintéz, elkészít; (számszeríjat) felajz' s több nyelvjárásban 'ítél', a barguziniban '(tenni) képes', *itimka-* '(bírótság) ügyben eljár; kiderít, leleplez', *itimna-* 'tilt' jelentésű ige és a viljuji *itujaak* 'bírótság' névszó is mutatja. A magyar *ítél* és a tunguz *itilaa-* jelentésében elegendő a közös, a hangrendi különbségnél komolyabb akadály, hogy a névszói tő, a kérészetű, nyelvújítási *ite* 'bíró' szótól eltekintve, nincs meg a magyarban.

A *kalán* ~ *kanál* evenki párhuzama, *kalán* 'üst, katlan, fazék, edény, (nagyobb, öntöttvas) csésze', a barguzini nyelvjárásban 'edény, csésze', a nyorcsaiban 'doboz', ha a magyarban a *kalán* a régiebb alak, akkor hangsorban szinte tökéletes, csak a magyar hosszúságot kell magyarítani. A jelentés nehezebb; a magyar szó tartalma mégiscsak 'hosszú nyelvű, keverő vagy merítő eszköz', nem általában 'edény', és bár a magyar *kondér* délszláv ősei is jelentenek kupát, serleget, hosszú nyelvűeknek sincs. VASILEVIČ (Évenki. Leningrad, 1969. 121) írja, hogy az üstjeiket a tunguzok másoktól vásárolták, s hogy kanalaikat szaruból csinálták. A barguziniaknál a kanál neve *kalbaga* (mong. *qalbuqa* < tör. *qaşuq*), nanaj stb. *xalbi* 'kanál; lapátka alakú evőeszköz fából', vö. evenki *kalbin* 'széles', *kalbaku*, *kalbika* 'lapocka' (CINCIUS, SravnSlov. 1: 365).

Koszorú szavunkat ugyancsak merész ötlet a csak három déli tunguz nyelvből, orocsból, orokból s olcsából ismert *koso* 'közepén lyukas, ezüst peremű, nagy nefritkorong; gyűrű köből; gyermek nyakán hordott amulettkarika' szóból képezni.

A *legel* igénk feltett tunguz rokonai, a negidál *lebge-* és három délibb nyelv, az ude, olcsa és nanaj *legbe-* szava közül CINCIUS szerint a negidál a régiebb. Jelentésük 'mohón fal' (bár nem 'lefetyel'). A *legbe-* alakból nem lehet a második szótagot a *-bu-* műveltető-szenvedő képzővel azonosítani. Vö. még: mandzsu *lab se-* 'mohón eszik' (*se-* 'mond', hangfestők és hangutánzók beágyazó igéje is); a hangátvetéshez vö.: negidál *labgaan-*, ude *lagbana-* 'tapad'.

A *mancs*-hoz fűzött tunguz *mana* 'állat lába' stb. szónál CINCIUS (SravnSlov.) utal egy nyec *iş mana* 'úszóláb; medve mellső lába' összetételre.

Met(él) és evenki *mii-* 'vág, szel' < **mei-*, vö. nanaj *mui-/ngui-*, mandzsu *meyite-* (= *meite-*), sibe *mite-* ua., mandzsu *meyen* 'rész, darab; fejezet', sibe *me'in*: ha az alapfeltevéstől, a magyar-tunguz történeti kapcsolattól (melyet a párhuzamok bizonyítanak) eltekintünk, a mandzsu alak elsődlegességének megalapozott feltevését és a magyar szónak egy tunguz igetőre s egy magyar mozzanatos képzőre való bontását elfogadjuk, kérdés, hogy élt-e a pusztai tunguz tő az ómagyarban, s ha igen, egytagúságára érvényes-e a szóvégi kettőshangzóból eredő hosszúság rövidülése és nyíltabbá válása.

Minden névmásunk a több délkeleti tunguz nyelv: a negidál *mengden* 'egész(en)' stb., olcsa *mengde(n)-* 'egész(en)', ude *mengde* 'valamivel együtt; mindahányan', orok *mende(n)* és *megde(n)-* 'egész(en); megszakítatlan part, szárazföld', nanaj *mendeⁿ* 'egész(en)' stb., jelentésben, hangsorban igen közeli szavai ellenére inkább a *mind* származéka (vö. *az* > *azon*, *ez* > *ezen*).

A magyar *nyáj* és az evenki *n'aaĵi* 'koma', *n'aaĵi-* 'vendégségbe megy', *n'aaĵu* '(vér)rokon; (házasság révén) rokon; (a) rokonok' stb. javasolt kapcsolatának hangtani kérdése, hogy a tunguz szókezdő palatális orrhangjának hogy lehet a magyarban nem palatális orrhang, szöbelseji zárhangjának hogy lehet palatális rés megfelelése. Ehhez képest a jelentéstani különbség meg az itt első tunguz alak kései jakut, mongol (sőt, talán kínai) és a második szóval való rokonságának kérdésnyája könnyebben terelhetőnek látszik.

Oldal szavunk és az evenki *oldoon*, even *oldan*, nanaj *xoldo*ⁿ 'oldal' stb. összefüggését a nanaj és néhány más, déli nyelv szókezdoje teszi kérdésessé (hogy ez másodlagos, lehetséges, de ez további feltevés).

A *távész* feltett tunguz megfelelői, így az evenki *teve-* 'valamit röptében elfog, elkap' az idomított ragadozó madárra vonatkozhatnak, nem pedig a gazdájára, ha volna vadászati használata, azonban, mint a könyvből is kiderül, inkább feldobott labda elkapásáról, kilőtt nyíl elfogásáról van szó.

A *tékozik* 'szétszóródik' (> *tékozol*) és a mandzsú-tunguz **tiki-/tüki-* 'leesik, ledől, (lomb, szőr) hullik, (nap) lenyugszik' közt elég nagy a jelentéskülönbség.

A magyar *tor*, a tanulságos művelődéstörténeti elemzés és a tunguz-orosz szótárakban szereplő orosz értelmezések *kalyim* szavának kiterjesztett jelentése ellenére, nem vág egybe az idézett tunguz szókkal: az evenki *toorin*, *toorin/-* és *teerii/-*, a nanaj *tori/-* nomenverbum stb. mind a menyasszonyváltásra vagy a hozományra vonatkozik.

Zsombék szónk és az evenki *čumbikee*, *čumdikeen*, *čummikee*, *čunmiikee* 'bucka, zsombék' összecsengése látványos, vö. *čumbukte* 'gömb; hólyag', *čunguree* 'köldök; valami közepe', *čungur-*, *čumur-* 'görög, gördül'; *čumbukee-* 'fejével int'; a *čumi* 'földnyelv; zátony, (hegy) fok' mint előrenyúló, kiálló, kiugró térszinforma kapcsolódhat ide; vö. még: magyar *zsomboly*, *sömlyék*, *csimbók*, *csombék*, *csombolyodik*, többnyire hangfestők, mint a vándor *bomba* meg a mongol *bomboyi-*, *bömböyi-*, *bambayi-*, mind gömbölyű vagy félgömbös állapotot festő igék, az utolsóból való *baba-lja-γür* 'zsombék'.

Az *elég* és *elege(de)ndő* javasolt tunguz és mongol megfelelői: evenki *elee-* 'teljesen/eléggé megcsinál', negidál *ele* 'eléggé', *ele-* 'megelégszik; jóllakik' stb. (a SravnSlov. 2: 449b helytelenül idézi a mongol *öl* 'tápláló edel' szót, mely nem tartozik ide; dzsürcsi szava helyesen *elexe* nom. perf.) és a sajtósan kalmük *eläade* 'bőséggel' határozószó, melynek RAMSTEDT kikövetkeztette régi mongol (nem „irodalmi kalmük”) **elege-de* vagy **eliye-de* alakját (a *-de* részeshatározó rag) hiába keressük más szótárban, kivéve pl. RÄSÄNEN török szófejtő Versuch-ját, aki RAMSTEDT kalmük szótárát is idézi, kicsit elrontva, de több dél-szibériai török adattal. Hogy a mongol *elbeg* 'bőség(es)' és jelentésben párja, a mandzsú *elgiyen* hogyan függ össze egymással és az előzőkkel (a mongol *eldeb* 'különféle' szóval aligha), nem a legegyszerűbb kérdés. Az egész szóhalmaz további gondolat és továbbkutatást kíván, s nem biztos, hogy a keleti csapat a magyarral összeér.

A 2. személyt hívó *jer* és *gyere* közül szerzőnk az utóbbit választja régiebbnek, és a mongol *ire* 'jöjj!' felszólító alakot is említve (l. még ennek kései, halha *ir/γir* és burját *yere* megfelelőjét), végül egy többszintes feltevással (minden újabb szint csökkenti a biztonságot) a déli mandzsú-tunguz *ji-* (*γide-*) 'jönni' ige visszakövetkeztetett **jiru* felszólító módjeles alakjában keres megoldást. (Különben a mandzsú *jio* puszta helyesírás, értéke *jju*, ennek előde a dzsürcsiben *diu*, a Ming-kori szójegyzék szerint *di'un anie* 'jövő év'.) Az északi tunguz nem ismeri ezt a **di-* tövet, Sunik pedig, kire szerzőnk hivatkozik, nem ismerte a dzsürcsit.

Ördög: ez ördögi szó itt a mongol *eregü* > *ere'ü* > *erüü* 'bűn; büntetés, kínzás', az ómongolból való mandzsú *eru-* 'kínoz', *erun* 'büntetés, kínzás' s a vele összefüggő evenki *eruu* 'rossz', *eruujeek* 'gonoszság' szóval kötődik össze, s a mandzsú igéhez illesztve az újmongol nomen usus, a régiebb mongol igéből minőségnevet képző *-deg* toldalékot alkot a szerző egy **erudeg* alakú 'kínzó lény' pót-ördögöt, melynek semmi nyoma.

A ritkábbik, '(bocskor)szíj' jelentésű *telek* és az evenki stb. *telegi* stb. 'öv, melyhez a lábbeli magas szárát erősítik' meg a mai mongol *telee* 'nadrágszíj' rokonsága lehetséges.

A *Berény* helynevek egykori foglalkozásnévi eredetét, azt hiszem, lehetetlen bizonyítani a köztunguz *beri* (evenki *ber*) 'íj' szó feltett, de nem lelt, *-n* képzős származékából; egy ucsuri evenki *berin* jelentése 'nőstény medve'. (Különben 'íjász' jelentésű a köves-tunguszkai evenkik saját, többesszámú *ganalčil* neve, 'lövök').

A *horó* 'húsételt készítő szakács' esetében valóban furcsa a hús nyesését, netán kaparását vagy vakarását tenni a mesterség közepébe a sütés, párolás, pörkölés helyett. A *hor-* igető és feltett mongol s török megfelelői, *qayur-* 'süt; pörköl' (ebből újmongol *xuurga* 'pörkölt' mint étel-név) kevés, bár nem könnyű hangtani torna árán, a mandzsu *xari-* 'szárazon süt' (vö. mong. *qayari-* 'zsiradékban süt' s ebből *qayariγul* 'serpenyő') stb. több vesződséggel közelíthetők.

A *dalin* és *dalm* 'málhás állat' kapcsolata nem világos. A célbavett tunguz (pl. mandzsu *daliyan* 'általvető zsák' és 'erős szövet birkózómez számára') és mongol (pl. ordos *daaling* 'általvető zsák, málhazsák; övön átvettett kis tarisznyaféle' stb.) szók, úgy látszik, kínaiból való jövevények, s a kínai összetett szó, *da-lian* része egy szőtt anyag nevének (*da-lian-bu* > mongol *daalimbuu*, *daalimba* > orosz nyelvjárási *dálemba*, a burjátban mind a *daaling*, mind a *daalimba* szövevény). Lehet, hogy a kínai *da-lian* szót a mandzsu adta tovább a XVII. században, és hosszú első szótaggal (melyet a mandzsu írás nem tud jelölni). A kalmükök nyilván már vitték magukkal a szót, mikor a XVII. század elején a Volgához költöztek. Középmongolból és dzsürsücből nem ismeretes. A kínai szóösszetétel sem látszik réginek. A magyar szók kárpát-medencei avar eredete ezek szerint nem valószínűsíthető.

Gyámol névszónk és a kínai *ya-men* egyeztetéséről annyit, hogy az utóbbival jelölt intézmények, a hivataluralom bástyái, nem igazán voltak a nép gyámolai. A kései klasszikus mongolban *yamun*, a maiban *yaam(an)* 'minisztérium' és a közvetítő dzsürcsi és mandzsu *yamun* előde nyelvi alapon nem tartozik össze a *yamba/yangba* 'pompa, tekintély' szóval (mely RAMSTEDT, KalmWb. ellenére nem ez a kínai szó, a kalmük *yam/yamba* mellett említett dél-szibériai török szók viszont idevalók), és sem nyelvi, sem történeti alapon nem tart a következőkkel: mongol *jam* (ma 'út'), török *yam*, mandzsu *giyamun*, a lovasposta-állomások és utak rendszere, kínai *zhan* 'állomás' < *čam*, vö. LIGETI LAJOSNÁL (Mongolian Studies. Bp., 1970.) a IV. sz. végi tagacs *gyamčün* vagy *yamčün* 'lovasposta-szolgálatot felügyelő méltóság' szavát (középmongol *jamučin*, török *yamči*, orosz *jamščik*, JÓKAI MÓRNÁL *imsik* — íme, még egy oroszban át vett kínai tő, hacsak vendégszóban is). A 93. lapon idézett mandzsu kifejezés helyes alakja: *giyamun-be qadalaru yamun* 'lovasposta-szolgálatot felügyelő hivatal'.

A magyar *selyem* aligha fejthető tunguz szálakra. A mandzsu *šeole-* 'selymet hímez' mandzsu igeképzős kínai szó (*siu* > *xiu*), ez nem rokona a mandzsu és dzsürcsi *suje* 'selyem' szónak, s ennek sem rokonai a negidál *sewe* 'selyem' és társai. Közülük az orok és olcsa *seure* a régibb. Mindezek *-me* képzős származékainak jelentése, ahogy a szerző is írja, nem 'selyem', hanem 'selyemből való'. Egyik szókezdője sem *š*, egyik első szótagja sem rövid, s a nem magas nyelvállású harmadik magánhangzó elvesztése sem magától értetődő.

A szófejtő szótárainkból kimaradt és a könyv 98. lapján tárgyalt *tung* edénynév lehet talán törökön át jött jövevény a sokjelentésű kínai *tong* '(vizes)vödör; kád, hordó; négysegletes, hat pintes fatartály' szóból, de útja még felderítetlen. (A CZUCZOR és FOGARASI idézte mongol *dongmo*, mai *dombo*, a tibeti *dong-mo* szóból való; jelentése nem gömbölyű, hanem magas, karcú, felfelé kissé keskenyedő, kör alapú és szűk nyílású edény). A *dzsida* (mongol *jida*, dzsürcsi *gida*) kínai eredete (21) kétséges. Más, végső soron kínai szóink, mint ismeretes, más-más úton érkeztek: a *boncsok* oszmán-török, a *csája* orosz, a *gyöngy* csuvasos török, a *tea* újkori latin, a *tepsi* ~ *tepsi* délszlávon át oszmán-török közvetítésű.

A könyv mindazonáltal nem kevés érdekes magyar szó-, jelentés- és művelődéstörténeti eszmét és anyagot tartalmaz (l. pl. a *gór tyúk*, *horó*, *új*, *távész*, *torló* és *tung* szóknál), s néhány szóegyeztetését, mint amilyen a tunguz *oldon/oldaan* és a magyar *oldal* szóé (a nanaj *xoldo* ellenére), érdemes továbbgondolásra számontartani. A szerzőnek mások szófejtéseivel fűzött bírálatában is van megszívlelendő.